

УДК 811.111'373.611

Л. М. Угонь –

аспірант кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки,

А. Б. Павлюк –

кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Напівафікс, афікс чи компонент складного слова: до постановки проблеми

Роботу виконано на кафедрі практики англійської мови ВНУ імені Лесі Українки

Розглядаються роль та місце напівафіксів, афіксів та компонентів складних слів у сучасній англійській мові. Встановлюються особливості досліджуваних одиниць шляхом визначення їх статусу. Визначаються критерії розмежування напівафіксів від компонентів складних слів та від афіксів.

Ключові слова: афікс, напівафікс, компонент складного слова, словотворчий елемент.

Угонь Л. М., Павлюк А. Б. Полуаффикс, аффикс или компонент сложного слова: к постановке проблемы. Рассматриваются роль и место полуаффиксов, аффиксов и компонентов сложных слов в современном английском языке. Устанавливаются особенности исследуемых лексических единиц путём определения их статуса. Определяются критерии разграничения полуаффиксов от компонентов сложных слов и от аффиксов.

Ключевые слова: афикс, полуаффикс, компонент сложного слова, словообразовательный элемент.

Uhon L. M., Pavlyuk A. B. Semi-affix, Affix or the Component of Compound Word: Stating the Problems. The article deals with the role and place of semi-affix, affix and components of compound words in modern English. The features of its elements are set by determination of their status. The authors determine the criteria of delimitation semi-affixes from the components of compound words and affixes.

Key words: affix, semi-affix, component of compound word, word-formative elements.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед проблем сучасної дериватології вагоме місце належить розмежуванню власне афіксів від напівафіксів та компонентів складних слів. Дослідники відзначили, що таке

перетворення відбувається постійно, хоч і повільно. Система живої мови перебуває в безперервному, але постійному русі та розвитку, саме тому окремі її елементи одержують нову характеристику й набувають нового значення й статусу у зв'язку з розвитком інших частин системи в результаті тривалого процесу [4, 46]. При цьому певний час ці словотворчі елементи носіями мови сприймаються по-різному: то як морфєми проміжного статусу (напівафікси), то як компоненти складних слів, то як просто афікси.

До цього часу мовознавцям різни країн доводиться відповідати на два питання: як відрізнити напівафікс від компонента складного слова, та де проходить межа між напівафіксом і власне афіксом. Дати відповідь на ці питання – мета даної наукової роботи.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Кожен афікс, згідно досліджень Б. І. Барткова, проходить у своєму становленні певні проміжні стадії. Вчений пропонує градацію словотворчих формантів, а саме:

- 1) афікси;
- 2) напівафікси (тобто форманти, що перебувають на шляху до перетворення компонента композита на загальновизнаний афікс);
- 3) афіксоїд, що перебуває на початковій стадії перетворення в афікс, який подібний до афікса, однак ще не досяг статусу напівафікса;
- 4) компонент композита (типова коренева морфема) [1, 10–11].

Традиційно вчені виділяють морфєми кореневі та афіксальні. Укладачі Великого енциклопедичного словника визначають корінь носієм суттєвого, лексичного значення слова, а його центральна частина, залишається незмінною при морфологічній деривації; це проста непродуктивна основа слова [2, 242]. Під афіксом, в свою чергу, розуміється службова морфема, мінімальний будівельний елемент мови, який приєднується до кореня слова в процесах морфологічної деривації і змінює корінь в граматичних чи словотвірних цілях; найважливіший засіб вираження граматичних чи словотвірних значень [2, 59]. Таким чином,

основою для виділення кореневих та афіксальних морфем служить їх роль у складі слова: коренева морфема – це обов’язкова частина слова, а афіксальна – факультативна. У лінгвістичній науці панує думка, що основна відмінність між коренями та афіксами полягає у тому, що перші мають конкретне значення, а останні – абстрактне.

Однак, О. А. Земська не погоджується з цим твердженням. Вона вважає, що значення ряду афіксів значно конкретніше, ніж значення більшості коренів [8, 24–25]. На думку вченого, принциповою відмінністю афіксальних морфем від кореневих є обов’язкова повторюваність афіксів в аналогічно побудованих й володіючих загальним елементом значення словах та нездатність до цього коренів [8, 24–26]. З цим твердженням, на наш погляд, важко не погодитися. Хоча й необхідно уточнити, що у більшості германських мов широко поширене явище повторюваності коренів у складі складних слів (мова йде про так звані частотні компоненти складних слів).

На словотвірному рівні між процесом складання коренів та процесом приєднання афіксів також існує ряд відмінностей. Словотвірний акт складання відрізняється, на думку О. С. Кубрякової, від акту афіксації певними ознаками, а саме:

- 1) за актом складання завжди йде процес універбізації;
- 2) способи мотивації складні та різносторонні, що пов’язане зі специфікою об’єднання повнозначних одиниць, так як взаєморозташуванню таких одиниць всередині одного слова може відповідати різноманітність зв’язків позначуваних предметів реальної дійсності;
- 3) семантична компресія досягає в рамках складного слова значно більшого ступеня, ніж всередині афіксального похідного;
- 4) формула об’єднання елементів у складному слові більш узагальнена і менш конкретна, ніж формула об’єднання визначеного афіксу з основою;

- 5) ця формула відповідає тільки ідеї взаємо розташування чи порівняння двох знаків в різних положеннях [12, 283–285].

Напівафікси утворюються з других компонентів складних слів, які мають більшу частоту вживання й володіють порівняно широкими узагальнюючими значеннями. На думку лінгвіста Л. І. Полякової, напівафікси відрізняються від других компонентів складних слів за такими ознаками:

- 1) функцією стандартного словотвірного засобу;
- 2) великою частотою вживання;
- 3) широким класифікуючим значенням;
- 4) частотним чи повним семантичним відривом від відповідних слів у самостійному вживанні [14, 147–148].

Як ми бачимо, перші три ознаки виявляють риси подібності напівафіксів з власне афіксами, а це означає, що основним процесом при переході другого компоненту в напівафікс є його зміна значення останнього компонента. Далі в своєму дослідженні вчений виділяє види змін значення другого компоненту в напівафіксальних утвореннях німецької мови:

- 1) розширення значення;
- 2) метонімічне переосмислення;
- 3) перехід власного імені в найменування категорії особи [14, 155].

Аналіз категорії напівафіксів на матеріалі шведської мови дозволяє І. В. Калістовій зробити висновки про те, що основною передумовою переходу повнозначного компоненту складного слова в напівафікс є семантична структура складного слова. Слова з напівафіксами характеризуються тим, що смисловий зв'язок між їхніми членами є опосередковано атрибутивним і відрізняється від семантико-синтаксичного зв'язку цих же членів при їх вільному вживанні у реченні. Також лінгвіст відмічає, що перетворення компоненту складного слова в напівафікс відбувається тоді, коли він виражений основою іменника з узагальнюючим значенням, а також тоді, коли він характеризується високою частотою вживання [10, 59–60].

Будучи елементами перехідної зони, напівафікси володіють рядом ознак, відрізняючи їх цим самим від чистих афіксів. Основними відмінностями напівафіксів від афіксів, на думку Л. І. Полякової, є:

- 1) відносна однозначність напівафіксів при їх багатозначності;
- 2) більш вузька сфера вживання;
- 3) напівафікси зберігають і зовнішній, і семантичний зв'язок з відповідними словами в самостійному вживанні [14, 148–149].

Продовжуючи думку своєї колеги, М. Д. Степанова вбачає різницю між афіксами та компонентами складного слова в узагальненому значенні перших та в конкретному лексичному значенні останніх компонентів складання. Вчений відмічає, що за певних умов те чи інше слово, яке вживається в якості компоненту складного слова, може перейти в афікс. Для цього слово, перш за все, повинно часто вживатися в якості першого чи другого компоненту складного слова, але при цьому в одному й тому ж значенні [15, 78].

Під час вивчення проблеми формування афіксів із самостійних слів у процесі словоскладання, П. М. Каращук підкреслює важливість частоти вживання того чи іншого компонента композиту для переходу його до розряду словотворчих елементів. Один з компонентів складного слова починає вживатися все частіше в поєднанні з іншими основами, при цьому він втрачає свою первісну семантику й поступово набуває типізованого значення, яке притаманне вже цілому класу похідних. Вчений підкреслює, що чим більше слів з певним елементом зустрічається у мові, тим більше підстав вважати його афіксом, а не компонентом складного слова [11, 32].

Утворення афіксів з компонентів складного слова – це тривалий науковий процес, у якому семантична та морфологічна ізоляція компоненту, що переходить в афікс, знаменує кінцевий етап розвитку. Л. Р. Зіндер та Т. В. Строева визначили три етапи розвитку афіксів з компонентів складних слів:

- 1) серійність утворень (повторення одного й того ж компонента в цілій серії слів складної структури з одним й тим же значенням утворює умови для його переходу в афікс);
- 2) часткова десемантизація (компонент складного слова, що повторюється у серії похідних, поступово втрачає тотожність зі словом у вільному вживанні і, частково десемантизуючись, переходить у напівафікс);
- 3) лексична ізоляція (однією з її умов може бути повне зникнення лексеми, яка перейшла в афікс із самостійного вживання) [9, 17–19].

Визначаючи різницю між афіксом і одним із компонентів складного слова, необхідно зазначити, що хоча морфеми обмежені вживанням у класі одного напрямку, їх частотність у цілому набагато вища, ніж у кореневих морфем. Кожна афіксальна морфема може приєднуватися до великої кількості кореневих морфем, у той час, як одна і та ж коренева морфема зустрічається в сполученні з дуже обмеженим колом афіксальних морфем [6, 193–194].

При розмежуванні афіксів від напівафіксів основними критеріями повинні бути семантичні та етимологічні ознаки [13, 369]. Напівафікс з кореневою морфемою утворює корелятивну пару в складі похідного слова, яка зберігається доти, доки складові такої пари пов'язані етимологічно й при цьому володіють загальним ядром лексичного значення. З цього випливає, що порушення семантичних зв'язків в корелятивній парі свідчить про утворення афікса.

При розмежуванні кореневих та напівафіксальних морфем до уваги береться функціональна ознака, оскільки семантична в цьому випадку є неефективною: і корені, і напівафікси володіють лексичним значенням.

Саме три вищезгаданих критерії покладені в основу визначення статусу препозитивних елементів *ill-*, *well-* та постпозитивних *-fast*, *-form*, *-like*, *-long*, *-most*, *-proof*, *-worthy* як напівафіксальних. Ці елементи в мові мають кореляти у вигляді самостійних слів. Вони зберігають графічну й фонетичну форму з ними, зате відокремлені семантично. Такі морфеми нерідко утворюють об'ємні ряди (зафіксовано 149 утворень з елементом *well-* та 87 з елементом -

form). Таким чином, це вже не компоненти складних слів, але й не “чисті” афікси. Від афіксів вони відрізняються достатньо чіткою співвіднесеністю зі значенням відповідних морфем, які стали основою для їх розвитку, перебуваючи в тісних етимологічних зв'язках з останніми [3, 20].

Працюючи у цьому ж руслі наукового дослідження, В. М. Єрхов дає своє розв'язання цього питання. Напівафікси від “чистих” афіксів відрізняються тим, що, виконуючи функцію дериваційних морфем, за своєю фонетичною формою вони відносяться до самостійних слів. А якщо ж елемент, який виконує словотвірну функцію, в сучасній мові не співвідноситься з окремим словом, то його слід рахувати чистим афіксом [5, 4].

Як відмічає І. В. Калістова, завершальне перетворення напівафікса в афікс може відбуватися лише в умовах випадання з лексичного складу мови слова, від основи якого він утворився [10, 60].

Л. І. Полякова, досліджуючи напівафікси сучасної англійської мови, називає три основних шляхи переходу досліджуваних лексичних одиниць в афікс:

- 1) зникнення відповідного напівафікса як самостійної лексичної одиниці;
- 2) розходження напівафікса з відповідним йому словом у звуковому оформленні;
- 3) утворення омонімів внаслідок їх повного семантичного розходження [14, 157].

Далі вчений відмічає, що порівняння значення й сфер вживання напівафіксів й афіксів показує, що вони взаємодоповнюють один одного. В тих випадках, коли напівафікси вказують на ті ж словотвірні категорії, що й афікси, вони не дублюють їх, а виражають додаткові семантичні й стилістичні відтінки тих же словотвірних значень [14, 158].

Також слід зазначити, що один елемент може виступати то як компонент складного слова, то як напівафікс. Так, наприклад, елемент *half-* у складі композитів *half-dozen*, *half-price*, *half-round* очевидно, слід розглядати як компонент складного слова, тому що його семантика відповідає значенню

вільного корелята **half-** “одна з рівних частин цілого”. В словах типу *half-time*, *half-truth*, *half-measures*, *half-wit* елемент **half-** виступає в іншій якості, оскільки в результаті семантичного відриву цього елемента від його повнозначного кореляту він набуває нове значення – “неповний; недостатній” й виступає в ролі модифікатора значення другого безпосереднього складника. Крім того, існування цілого ряду похідних, в яких елемент **half-** виступає у відмінному від семантики вільного корелята значенні, впливає на віднесення даного мовного утворення до категорії напівафіксів [7, 32].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підводячи підсумки вищесказаному, можна виявити певні характерні ознаки досліджених елементів (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Характерні характеристики компонентів складних слів,
напівафіксів та афіксів**

Словоскладання	Напівафікс	Афікс
Двоскладність основа+основа Наявність з'єднувальних елементів	Двоскладність Формальне співпадіння з основою ←	Двоскладність Основа+афікс
Внутрішня валентність компонентів семантично обмежена Однозначність	←	Сполучаються з різними словами Багатозначність
Конкретне значення компонентів	→	Абстрактне значення афіксів
Відносна частотність у вживанні	→	Велика частотність у вживанні

Примітка. За допомогою стрілок ми зазначили близькість напівафіксів або до категорії компонентів складних слів, або до категорії чистих суфіксів.

Література

1. Бартков Б. И. Английские суффиксоиды, полусуффиксы, суффиксы и словарь 100 словообразовательных формантов современного английского языка (научный стиль и литературная норма) / Б. И. Бартков // Аффиксоиды, полуаффиксы и аффиксы в научном стиле. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1980. – С. 3–62.
2. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / Ярцева В. Н. – М. : Большая рос. энцикл., 1998. – 685 с.
3. Гороть Е. И. Сопоставительный анализ фонемной структуры морфемы и слога (на материале прилагательных современного английского языка : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. И. Гороть. – К., 1984. – 207 с.
4. Григорьев В. П. О границах между словосложением и аффиксацией / В. П. Григорьев // Вопр. языкознания. – 1956. – № 4. – С. 38–52.
5. Ерхов В. Н. К проблеме полуаффиксов / В. Н. Ерхов // Исследования по общему германскому и неметкому языкознанию : сб. статей. – Вып. 13. – Тула : Тульск. гос. пед. ин-т им. Л. Н. Толстого, 1976. – С. 3–9.
6. Єнікєєва С. М. Системність і розвитку словотвору сучасної англійської мови : монографія / Єнікєєва С. М. – Запоріжжя : Вид-во ЗНУ, 2006. – 303 с.
7. Єнікєєва С. М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / С. М. Єнікєєва. – Х., 1999. – 188 с.
8. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Флинта ; Наука, 2005. – 328 с.
9. Зиндер Л. Р., Строева Т. В. Современный немецкий язык : Теоретический курс. – М. : Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1967. – 419 с.
10. Каллистова И. В. О полусуффиксах в шведском языке / И. В. Каллистова // Скандинавская филология. – Вып. 2. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1963. – С. 54–61.
11. Карашук П. М. Словообразование английского языка / П. М. Карашук. – М. : Высш. шк., 1977. – 304 с.

12. Кубрякова Е. С. Семантика синтаксиса и некоторые проблемы теории словообразования : сб. науч. тр. МГПИИЯ. – Вып. 112. – М. : [б. и.], 1977. – С. 123–133.
13. Общее языкознание. Структура языка. – М. : Наука, 1972. – 565 с.
14. Полякова Л. И. Словообразование имён посредством полуаффиксов в современном немецком языке / Л. И. Полякова // Учёные записки МГПИИЯ. – Т. 7. – М. : [б. и.], 1955. – С. 145–162.
15. Степанова М. Д. Словообразование современного немецкого языка. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1953. – 375 с.

Стаття подана до редколегії
31.03.2010 р.